

**XRISTIANLIK DININING PAYDO BO'LISHI, AQIDALARI,
ASOSIY YO'NALISHLARI TA'LIMOTLARI VA MANBALARI**

Azamova Sitora Ayonovna

SHDPI Ijtimoiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Hafizova Gulizoda

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim 2-bosqich talabasi

Annotasiya: Mazkur maqola Xristianlik dinining shakllanishi, uning aqidalari, asosiy yo'nalishlari va ta'limotlari haqida keng qamrovli tahlilni taqdim etadi. Unda Xristianlikning milodiy I asrda yahudiylik muhitida Iso Masihning faoliyati natijasida paydo bo'lgani, dastlabki jamoalarning shakllanish jarayonlari, shuningdek, ushbu dinga asos bo'lgan asosiy kitobiy manba – Muqaddas Kitob (Bibliya) haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Xristianlik, Xristos muso (Moisey) Katolitsizm, pravoslavlik, protestantlik, Eski Ahd, Yangi ahd, injil, «xoloskorlik». Vatikan, Ioanning «Vahiynomasi».

Xristianlik jahon dinlaridan biri bo'lib, eramiz I asrining 2-yarmida Rim imperiyasining sharqiy viloyatlarida ko'p xudolik dinlari o'rniga qullar va mazlum elatlarning dini sifatida yakkaxudolik(monoteistik) shakldagi tarzda shakllangan. Demak, u dasavval demokratik xususiyatga ega bo'lgan. Shuning uchun tez, oson tarqalgan. Davrlar o'tishi bilan uning bu xususiyati kamayib, undan hukmron mafkura (ideologiya) sifatida foydalanishga harakat qilingan. Xristianlik Falastin va O'rta Yer dengizi yahudiylari dinlari doirasida vujudga kelgan o'nlab yillardan keyin esa boshqa, asosan geografik jihatdan qaralganda Rim imperiyasi bilan bog'liq yoki uning siyosiy va madaniy ta'sirida bo'lgan xalqlar orasida tarqalgan. Yangi va eng yangi tarix davrlarida u mustamlakachilik siyosati va missionerlik natijasida Yevropadan tashqariga ham tarqalgan. Xristianlikning vujudga kelishida sharq dinlarining ham ta'siri bo'lgan. Jumladan, misrliklarning Osiris va isida, eronliklarning Mitra, yahudiylikning Muso haqidagi rivoyatlari,oxirat

to'g'risida hikoya qiluvchi har xil rivoyatlar ham xristianlik ta'limotigan kiritilgan. Lekin shakllanayotgan xristian mafkurasi asosida birinchi galda iudaizm monoteizmining «Eski ahd» kitobiga kirgan barcha «muqaddas g'oyalar», ya'ni Yerni Xudo yaratganligi, o'simlik va hayvonot dunyosining vujudga kelishi, insonning yaratilishi, uning tili, axloqi, huquqi, ohirat rohatlari haqtdagi g'oyalar katta rol o'ynagan. Xristos muso (Moisey) bilan tenglashtirilgan turli rivoyatlar ham aynan ifodasini topgan. Shunday qilib, xristianlik Rim imperiyasida yashagan ko'pchilik elatlarning dinlari, rivoyatlari, arfodatlari asosida tashkil topgan. Bu din dastlab qullar, ezilgan kambag'allarning talablarini, «xoloskorlik» g'oyalarini o'ziga singdirgan din sifatida vujudga kelgan. Keyinchalik uning ijtimoiy, diniy strukturasi o'zgarishi bilan hukmron tabaqalar qo'lida mazlum xaqlarni ekspluatasiya qilishning g'oyaviy quroliga aylangan. Xristianlikning diniy ta'limoti. Xristianlikning muqaddas diniy yozuvi – Bibliyaning ikkinchi qismi – «Yangi ahd» bo'lib, u eramizning I-II asrlarda grek tilida yaratilgan. Bibliyaning xristianlik paydo bo'lmasdan birmuncha oldin yaratilgan 1 - qismi «Eski ahd» deb atalib, u iudaizmning muqaddas yozuvi hisoblanadi. Bibliyaning ikkinchi qismi – «yangi ahd» deb atalib, u xristianlikning muqaddas yozuvi deb hisoblanadi. «Yangi ahd» 27 kitob (bob) dan tashkil topgan. Uning tarkibiga 4 ta «Injil» (Yevangiliye, ya'ni Xushxabar), havoriylarning (Iso shogirdlari, xristianlikning dastlabki tartibotlari) amallari, 21 risola va Ioanning «Vahiynomasi» kiritilgan. Xristianlikning ta'limoti boshqa jahon dinlari kabi mutlaq, abadiy, o'zgarmas karomatni, bilimni, benihoya qudratning egasi bo'lgan yakka xudo haqidagi g'oyani o'zlashtirgan. Lekin ulardan (islom va iudaizmdan) farqi shundaki, u uch ko'rinishdagi yakka xudoni o'zida mujassamlashtirganlik aqidasini yaratgan. Uch ko'rinishdagi xudo haqidagi ta'limotga binoan, xudoning ichki hayoti sababi o'z-o'zidan mavjud bulgan uchlikdagi uch asos yoki «muqaddas uchlik» bo'lgan – ota-xudo, o'g'il-xudo va muqaddas ruhning o'zaro munosabatidir. O'g'il iso bayon qilingan tarjimai xoliga ko'ra ota-xudodan, muqaddas ruh ham ota-xudodan yaratilgan (pravoslav yunalishi ta'limoti), (katolisizmda esa ota-xudo va o'g'il-xudo ham xudodan tug'ilgan).

Xudoning mujassamlanishi yoki Isoning ikki mohiyati – odam mohiyati, xudo mohiyati haqida, «gunohni yuvish», ya'ni «Isoning o'zini ixtiyoriy tarzda qurbon qilishi» haqidagi ta'limot bilan mustahkamlangan. Xristianlik muqaddas ruh – ota xudo bola xudo va muqaddas ruh – uch yuzli xudo to'g'risidagi ta'limoti, targ'iboti, tashkilotchiligi, jannat va do'zah oxirat ya'ni dunyoning oxiri borligi, Isoning qayta tirilishi haqidagi va boshqa aqidalarni o'z ichiga olgan. 381 yili xristianlarning Konstantinopolda bo'lib o'tgan 11 chi jahon yig'ilishida cho'qinish va tirilish haqidagi yangi aqida qabul qilingan. Ota xudo tabiat, odam va farishtalarni yaratgan, deb hisoblanadi. Xudoning gavdalanishi aqidasiga ko'ra, Iso xudoligicha qolgan xolda Mariya ismli qizdan tug'ilgan odam ham bo'lib qolgan. Butga parchinlangan xudo Iso tortgan azoblari va o'limi bilan o'zini odamlarning gunohlari uchun ota xudoga qurbon qilgan va shu bilan gunohini yuvgan. Ushbu aqidaga ko'ra, Iso odamzodga gunohlardan xalos bo'lish yo'lini ko'rsatib bergan. Isoning tirilishi aqidasi kelgusida hamma odamlar tirilishining garovi, deb e'lon qilingan. U tirilgandan so'ng osmonga – ota xudo xuzuriga chiqqanligi, ya'ni osmonga chiqib tushishi (islomda me'roj) aqidasi bu dunyodagi hayot oxiratdagi mangulikka nisbatan hech narsaga arzimaydi, deb uqtiradi. Xristianlikda iymon kalimasi «yagona, muqaddas sobo va opostol cherkovi»ga ishonishni, cho'qintirish zarurligini tan olishni, qiyomatda o'liklarning tirilishiga, shundan so'ng savob egalariga mangu rohat-farog'at ko'rish, gunohkorlarga doimiy azob-uqubat tortish davri kelishiga ishonishni buyuradi. Diniy g'oyalar tarkib topishi bilan bir qatorda xristian ibodat marosimlari ham shakllanib borgan. Xristian marosimchilining eng muhim elementlari sirli ibodat (tainstvo) deb yuritiladi. Bular qatoriga cho'qintirish (suvga sho'ng'itib olish), miropomozaniye (cho'qintirilgan kimsaga xushbo'y qatron-miropa surtilgach, «muqaddas ruh»ning huzur-halovati unga o'tishi); yevxaristiya yoki prichisheniye (non va vinoni Isoning tanasi va qoni deb tasavvur etgan holda iste'mol qilish), tavba qilish(dindorning ruhoniy vositasida xudodan kechirim so'rashi va o'z gunohlarini unga aytib berishi), nikoh, ruhoniylikka fotixa berish, soborlashtirish, ya'ni bemoni muqaddaslashtirilgan zaytun moyi – yelega bo'yash kabilar kiradi.

Xristianlikning bosh ibodati liturgiya (obednya, messa) bo'lib, u afsungarliklar, muzika chalish, ashula aytish, «muqaddas» yozuvlarni o'qish, qad bukib ta'zim bajo keltirish, sham va chiroqlarni yondirish, xushbo'y narsalarni chekish bilan qo'shib olib boriladigan diniy amallardan biri. «Muqaddas uchlik»ning har birini, Bibi Maryamni ulug'lash «xudoga xush kelgan avliyolarga», xudo yarlaqaganlarga ham sig'inishni keltirib chiqargan. Xristianlikda butga cho'qinish ham muhim o'rinni egallaydi. Unda pasxa (Isoning tirilishi), tariqa (yoki pyatidesyatnisa), rojdestvo (Isoning tug'ilishi) va boshqa bayramlarga katta o'rin berilgan. Manbalari. Ilohiy kitoblar –muayyan dinda muqaddas va ilohiy hisoblanadigan kitoblar. Diniy ta'limotga ko'ra, Alloh o'tgan payg'ambarlarning ba'zilariga sahifalar, ba'zilariga esa kitoblar nozil qilgan. 100 sahifa va 4 kitob. Bulardan 10 sahifani Odam (as)ga, 50 sahifani Shis(as)ga, 30 sahifani Idris(as)ga, 10 sahifani Ibrohim (as)ga yuborgan. Muso (as)ga Tovrot, Dovud (as)ga Zabur, Iso(as)ga Injil va Muhammad (sav)ga Qur'onni nozil qilgan. Qur'ondan boshqa ilohiy kitoblar va sahifalar bir yo'la bir da'fada nozil qilingan, deb hisoblanadi. Qur'on xazrat Jabroil orqali 23 yil mobaynida oyat-oyat, sura-sura shaklida yuborilgan -deydi. Bibliya. Bibliya, yahudiylik va xristianlik dinlari ta'limotiga ko'ra, u Xudo tomonidan nozil qilingan, asosiy diniy aqida va axloq qonunlarini o'zida jamlagan muqaddas kitoblar majmuasidir. Uning tarkibiga kirgan yahudiy diniga talluqli kitoblar «Qadimiy ahd» deb, xristian ta'limotiga tegishli kitoblar «Yangi ahd» deb nomlanadi. Yahudiy va Xristian bibliyalari bir-biriga mos kelmaydi. Yahudiylarning muqaddas kitobi Qadimiy Isroil va Qadimiy Yahudiylarning diniy ta'limot va urf-odatlarini asosida eramizdan avvalgi XIII asrda yozilgan bo'lsa, Xristianlarning kitobi esa eramizning boshlarida vujudga keldi. Yahudiylar xristianlarning kitobini muqaddas kitob sifatida tan olmaydilar xristianlar esa yahudiylarning kitobini muqaddas kitob sifatida tan oladilar. Bibliya so'zining grekchadan tarjimasida bibliya - kitob, o'ram ma'nolarini anglatadi. Hozirgi Bibliya katolik nashrlarida 72 ta kitobdan, protestant nashrlarida esa 66 kitobdan iborat. Yahudiylarning yana bir diniy manbasi Talmudning xabar berishicha Qadimiy ahdda 24 ta kitob bo'lishi kerak. Qadimiy

yahudiy tarixchisi Iosif Flaviyning aytishicha 22 ta kitob bo'lishi kerak. Protestantlar va yahudiylar, Trident Soboridan keyin (1545-1563) katoliklar ham qadimiy ahd tarkibiga 45 ta kitob kirgizadilar. Bu son bilan yuqorida keltirilgan son o'rtasidagi tafovutni keyinchalik ba'zi kitoblar bir necha mustaqil kitoblarga bo'linib ketganligi bilan izohlash mumkin. Masalan, «Musoning besh kitobi» avval bir butun bo'lib, keyinchalik beshta mustaqil kitobga ajratib yuborilgan, «kichik payg'ambarlar kitobi» 12 kitobga ajratib yuborilgan. Yahudiylar Qadimiy Ahdni 3 qismga bo'ladilar: birinchisiga «Musoning besh kitobi» - «Tora» («Tavrot») ikkinchisiga «Payg'ambarlarning avvalgi va keyingi kitoblari (Netiim) uchinchisiga qolgan kitoblar (Ketubim). Xristianlar Qadimiy Ahdni «Rivoyatlar kitoblari», «Ta'limotlarga kitoblari»ga, «Payg'ambar kitoblari»ga bo'lishadi. Ular Yangi Ahdning 27 kitobini ham Shunday tasnif qiladilar. «Rivoyatlar kitoblari»ga «Injil» va «Havoriylar faoliyati» kitoblari kiradi. «Ta'limotlar»ga «Havoriylar maktublari» kiradi, «Payg'ambarlar kitoblari»ga «Vahiy» kitobi kiradi. Bibliyaning kitoblari boblarga, boblar esa suralarga bo'linadi. Uning hozirgi qabul qilingan bo'linishi Nenterberiya episkopi Stefan Langton (vafoti 1228 y.) tomonidan kiritilgan. U 1214 yili lotin tilidagi matnni boblarga bo'lib chiqdi va bu narsa keyinchalik yahudiy va yunon tillaridagi matnlarga ham joriy qilindi. Suralar avval Santes Panino (v. 1541 y.) keyinchalik 1555 yilarda Robert etenlar tomonidan raqamlandi. Yevangeliya. Injil so'zi yunoncha «yevangelion» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, «xushxabar» ma'nosini anglatadi. Unda odamzodni qutqaruvchi yagona Najotkor hisoblanmish Iso Masihning er yuziga yuborilganligi haqida hikoya qilinadi. Injil milodning birinchi asrida yozilgan, 27 bo'limdan iborat. Injil Iso Masihni ko'rib, uni yaqindan bilgan, uning ta'limotini sinchiklab o'rgangan mualliflar tomonidan yozilgan. Xristianlikda bu mualliflar xudoning ruhidan ilhomlanib, aynan xudoning buyurganini Injilda yozib qoldirganlar deb hisoblanadi.

Eng birinchi ajralish xristianlikda IV-V asrlarda ro'y bergan, ya'ni Iso masihni talqin qilishda farqlanadigan ikkita diniy-aqidaviy yo'nalishlar – monofizilar va nestorianlar yuzaga kelgan. Hozirgi kunda monofizitlikka Yaqin

sharqdagi Yakobitchilar, Janubiy Hindiston va Efiopiya xristian axolisining 96 foizi amal qiladi. Nestorianlar, eng avval, Ossuriylar orasida tarqalgan. Bularning diniy jamoalari hozirda ham Suriyada, Iroqda, Eronda, Hindistonda bor. 1054 yilga kelib xristianlikning pravoslav va katolik cherkoviga bo'linishi rasman tan olingan. Bu bo'linish Rim imperiyasining Sharqiy va G'arbiy qismlari orasidagi feodal munosabatlarning tafovutlarini o'zida aks ettirgan; Rim papasi ilan Konstantinopol patriarxi o'rtasidagi jami xristian cherkovlari ustidan yakka xokimlik o'rnatish uchun shiddatli kurashlar bilan bog'liq bo'lgan. Xristianlikning alohida va mustaqil g'arbiy tarmog'i Rim katolik cherkovi, ya'ni umumiy, jahon Rim cherkovi deb atala boshlagan. Dunyoviy xokimiyatga tobe bo'lgan Sharqiy xristianlik grek-kefilik (grekcha – butun dunyo) yoki izchil, sobitqadam (ortodoksal) xristianlik deb atala boshlangan. Pravoslaviye va katolisizm oralarida umumiylik ham, bir-biridan farqlanadigan jihatlari ham bor. Katolisizmdan bir necha Yevropa cherkovlari ajralib chiqishi natijasida xristianlikda protestantlik xarakatlari vujudga kelgan. Buning doirasida lyuteranliq anabaptizm, anglikanlik va kalvinizm cherkovlari shakllangan. Har bir cherkovning asosiy marosimlari jihatidan o'zlariga xos bo'lgan tomonlarga ega bo'lishi bilan bir qatorda, bular ham o'z navbatida bir necha yo'nalishlar mazhablar va oqimlarga bo'lindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muratov D., Alimova M., Karimov J. Dinshunoslik, darslik.-Toshkent, «Navro'z» nashriyoti, 2019. – 264 b.
- 2..U. Jorayev va Y. Saidjonov Dunyo dinlari tarixi Toshkent.1998
- 3.Abu rayhon Beruniy Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar Toshkent 1998
- 4.O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Toshkent 2000-2005
- 5.A. Abdusamedov Dinshunoslik asoslari Toshkent 1995
6. Omonov B. N., Ochilova G. A., Azamova S. A. SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE ECOLOGICAL ENVIRONMENT IN UZBEKISTAN //World of Scientific news in Science. – 2023. – T. 1. – №. 3. – C. 15-28.
7. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE

- OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.
8. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.
9. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
10. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
11. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
12. Azamova S. A. PROBLEMS OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 743-749.
13. Azamova S. UMUMTA'LIM MAKTAB O 'QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI //Interpretation and researches. – 2024.
14. Azamova S. EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – T. 1. – №. 1.